Järnåldersskidor

– mönster, myter och verklighet

Inger Zachrisson

Iron Age skis - patterns, myths and reality. About 200 ancient skis have been found in bogs in Fennoscandia. Skis characterized the Sámi culture. Early West Scandinavian written sources relate how certain Finnar (Sámi), were exceptionally gifted skiers and bowmen, their bows being of an Eastern type.

Some ten of the skis from around the Bothnian Bay in Northern Fennoscandia have a pattern of ribbon interlace. A new dating has been carried out on three of them, plus one from Central Sweden, all belonging to Manker's type C, with a raised and inset foot-space. They emanate from c. 700–850 C.E. Thus, they provide us with the oldest known examples (up to now) of such ornamentation in Sámi culture. One of them, the ski from Brännbacken, Arjeplog, Lapland, is mentioned in a certain context.

Advanced ribbon interlace decorates two similar objects from two Sámi Viking Age–Early Middle Age dwelling sites in Saltdalen, Nordland, Norway. They are now identified as pointers/indicators for Sámi shaman drums. A bowman on skis depicted on a Runic Stone from Uppland, Sweden, dated from 1020–1040, may portray a Sámi. On the other hand, it is most unlikely that the bowman on a golden medal from Tunalund i Uppland, from c. 400 C.E, is standing on skis.

"… skridfinnarna … Deras namn kan härledas av det barbariska språkets ord för hoppa. Ty i det de hoppar fram hinner de ikapp de vilda djuren med hjälp av ett krökt trästycke, som de skickligt format till att likna en båge"

(Paulus Diaconus, c.780).

Det här är den första kända beskrivningen av ett par skidor (Zachrisson 1997a, s. 160). Skribenten från södra Europa hade inte själv sett några; före 1800-talets slut hade man i Alperna inte hört talas om skidåkning (Andersson 2014).

Då hade man åkt skidor i norra Eurasien i tusentals år. Vittnesbörd finns i våra myrar, äldst är skidan från Kalvträsk, Burträsk socken, Västerbotten, ^{14}C-daterad till cirka 3200 f.v.t. Båda skidorna och en skovelstav påträffades (Åström & Norberg 1984, s. 84–85). Omkring 200 forntida skidor har påträffats i myrar i Fennoskandia.

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:29:12

De lades ner där över sommaren för att de inte skulle torka (Ryd 1994). Skidan uppfanns någonstans i norra Eurasien som en utveckling av snöskon, trugan. På de berömda hällristningarna från stenåldern vid Zalavruga vid Vita havet avbildas tre skidåkare i naturlig storlek, var och en med en stav. Att endast ha en stav utmärkte skidåkningen till 1800-talets slut (Åström & Norberg 1984, s. 108–110).

Det fanns två stora kulturtraditioner i Norden, en nordöstlig och en sydvästlig. Utvecklingen från tidigneolitikum till förromersk järnålder gick från regionala grupper i riktning mot två distinkta kulturtraditioner, med etniska grupper som definierade sig som grundläggande olika varandra – tidiga samiska och skandinaviska/nordiska (Amundsen 2011, s. 283–284).

Alltifrån 500-talet och vidare under 800–1200-talen användes (parallellt med ordet *finnar*) för samer också sammansättningen *skridfinnar, skrid-* av det västnordiska *skríða á skíðum*, att åka skidor. Även om man i östra Skandinavien allmänt skidade norr om *limes norrlandicus,* Norrlandsgränsen, sågs skidåkning ända fram till 1800-talet som en samisk specialitet. Skidorna var en förutsättning för att hinna upp de dyrbara pälsdjuren – vinterskinnen av dem var hårdvaluta.

Finnar beskrivs i äldre skrivna källor som exceptionellt skickliga skidåkare och bågskyttar. I prosainledningen till *Völundskvädet* i *Den poetiska Eddan* sägs att tre bröder, Slagfinn, Egil och Völund, söner till en *finnakonungr*, åkte skidor och jagade. Snorre Sturlassons *Heimskringla* har flera exempel. I *Olav den heliges saga* talas det om en man från södra Norge som kallades Finn den lille; somliga sade att han var av ”finn”släkt. Han var en mästerlig skidåkare och bågskytt. I *Ynglingasaga* uppträder *finn* i samband med de mytiska Uppsalakungarna Vanlande och Agne av Ynglingaätten. Vanlandes son hade två söner, Gisl och Öndur, som betyder ’skidstav’ och ’skida’ (Zachrisson 1997a, s. 158–169, 1997c, s. 215–217, 1997d, s. 228–234).

Den samiska pilbågen var av en östlig typ, och ansågs mycket kraftigare än den typ av båge som svenskar och norrmän använde. I norröna källor omtalas den som *finnboge* eller t*vividr boge*, det vill säga. ”tvåvedsbåge”; den var sammansatt av två slags trä, i regel björk och fur, ihoplimmade med abborrlim och det hela surrat med näverremsor. Från Sverige finns en fullständig samisk båge på Örbyhus slott i Uppland, och två myrfynd, där enbart tjurvedsskenan, ”buken”, av tall till vardera bågen är bevarad: en flätbandsornerad från Vibbymyren, Överluleå sn, Norrbotten, och en linjeornerad från Sikån i Jokkmokk sn, Lappland. De två senare är vedartsbestämda samt 14C-daterade till 1050±70 e.v.t. (900±70 BP) respektive 1445±70 e.v.t. (505±70 BP); (Serning 1960, s. 162, 131, Pl. 52; Insulander 1999, s. 73–75 m.fl.; Zachrisson 1997c, s. 212).

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:29:12

Figur 1. Skidan från Brännbacken, Arjeplog, Lappland. Foto Ingela Bergman, Silvermuseet.

Samer var berömda skidtillverkare, troligen redan på järnåldern. En man har under vendeltid (550–750 e.v.t.) begravts vid stranden av Stora Drocksjön, i gränstrakterna Härjedalen-Hälsingland, med sju små hyveljärn, lämpliga för att hyvla trä till skidor. Fynd av det här och liknande slag betraktades först som depåfynd, innan man insåg att det rörde sig om gravar (Sundström 1989, s. 23–30; Holm 2016).

Skidan från Brännbacken, Arjeplog

En skida från trakten av Arjeplog, Lappland, utmärks av sin flätbandsornamentik (Zachrisson 2020). Den har hittills inte behandlats närmare, och behöver därtill sättas in i sitt sammanhang: järnåldern på Skandinaviska halvön.

I Silvermuseets katalog över ”Äldre skidor” står under nr 9: ”Skida, framdel, har varit bred, vackert flätmönster framtill. Hittad 1955 av Nicke Nilsson i Brännbacken vid myrgrävning. I närheten av skidan var nere i myren en eldstad. ^{14}C-prov av RAÄ 28.5.1980. Svar: 1260±90 SMA 485.” (St 7585). Mått: 0,466 x 0,087 m. Einar Wallquist skriver i brev till David Damell, Riksantikvarieämbetet, 18.4.1980, att ”Skidan SMA 485 är – efter senare uppgifter jag fått – troligen funnen en bit från Sjulnäs i en myr vid Brännbacken.” Endast en del av skidan har sågats av och bevarats. Den är idag utställd på Silvermuseet (för en bild av dess spetsparti se Zachrisson 2020, fig. 6). En ny datering har gjorts av skidan från Brännbacken samt av ytterligare tre ornerade skidor. De senare är från Färnäs, Mora sn, Dalarna, Järvträsk, Arvidsjaur sn, Lappland och Bastusund, Råneå sn, Norrbotten. Kalibrerade värden för dem har presenterats (Sweref 72 912 63/ 62 92 215). Med ”KDE Plot” (Kernel Density Plot) i ^{14}C-kalibreringsprogrammet OxCal version 4.3. kan tidsintervallet snävas in omkring 50 år per prov (Frölund 2019, s. 42–43; Zachrisson 2020, s. 17). Skidan från Färnäs, som har ett embryo till flätbandsornamentik, kan därmed liksom de andra tre med fullt utvecklad sådan ornamentik dateras till

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:29:12

perioden ca 700–850 e.v.t., vendel–vikingatid (jfr Wehlin 2018). Det tycks härmed som om skidor ger de hittills äldsta beläggen för flätbandsornamentik på samiska föremål.

Ernst Manker gjorde 1971 en typindelning av äldre skidor med utgångspunkt i fotställets konstruktion. Hans typ A och B har lågt fotställ; typ A representeras enbart av Kalvträsk-skidan, typ B av två exemplar från Finland. Alla de övriga omfattas av typ C, med upphöjt och indraget fotställ med horisontalt remhål (se foton i Johansson 1979). Undersidan delas in i fyra varianter: C:1 utan ränna; C:2 med enkel ränna; C:3 med två eller tre rännor; C:4 med utsparade kantlister. Så redogörs för deras fördelning i de tre länderna; de flesta tillhör typ C:1. De typexempel som Manker illustrerar C:2 med är alla tre från Finland, de av typ C:3 och C:4 från Jämtland respektive Ångermanland, ej daterade eller sena (Mankers C:3-skida, hans fig. 7, från Raftsjöhöjden, Jämtland, nekades enl. Berg 1987 en ^{14}C-datering, då årtalet 1542 är ristat på skidan). Undersidans utformning tycks mindre intressant – Manker själv skriver att det ofta är svårt att hålla olika rännvarianter isär.

Därtill ^{14}C-daterades år 1997 skidspetsen från Bygdeträsk i Burträsk sn (se ovan) till cirka 640–900 e.v.t. (1275±70 BP, 2σ; Ua-12769). Ett förslag har lagts fram att den istället skulle vara från sen vikingatid, för att en skida borde ha tillverkats först när träet till den var några hundra år gammalt. Ornamentiken sägs stödja en senare datering. I så fall borde alla skidor vara något senare än träets ålder (Huggert 2012).

Skidan från Färnäs, en skida från Ärnäs, likaså Dalarna, samt en från Sörviken i Sundsjö sn, Jämtland, är de enda tre från Sverige som förts till Mankers typ C:4 (tidigare kallad skandisk typ; Zettersten et al. 1941, s. 153–157 m.fl.; Manker 1971; Wehlin 2015, 2018). Sundsjöskidan är ^{14}C-daterad till 710±90 e.v.t. Tomas Johansson pekar (1979, s. 105) på att ”Hålet på Sundsjöskidan är svårt att göra med stenredskap” och också hålet i fotstället på Lövbergaskidan (se nedan) är ”så välgjort att järnredskap troligen har använts vid tillverkningen”. En fjärde skida av typen kommer från Norge, från Høljemyra i Furnes, Hedmark; den är ^{14}C-daterad till 135±65 e.v.t. (Sørensen 1982, s. 64).

De övriga nu daterade skidorna är av Mankers typ C:1 (f.d. bottnisk typ), den vanligaste i Fennoskandia (med reservation för de skidor, vars mittparti inte bevarats). Den tycks huvudsakligen ha varit i bruk under det första årtusendet e.v.t., men lever kvar långt ner i nyare tid (Manker 1971; Serning 1960, s. 14–15, 62; jfr Lundholm 1979, s. 255). Av samma typ är skidan från Lövberga i Ström sn, Jämtland, ^{14}C-daterad till 495±90 e.v.t., och den från Kvebergsmyra i Alvdal, Hedmark (Norge), ^{14}C-daterad till 585±75 e.v.t. (Johansson 1979; Sørensen 1982, s. 64–65). Ytterligare fyra skidor från södra Norge, alla från Oppland, har därtill daterats, tre till järnålder,

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:29:12

en till bronsålder. Endast en är dekorerad (se nedan; Gjerde 2016, s. 218–219, 292).

Brännbacken ligger i Mellanström, på ett näs mellan de stora sjöarna Uddjaur i nordväst och Storavan i sydost, inom Skellefteälvens vattensystem. Av de 20-talet skidorna på Silvermuseets lista har de flesta kommit fram vid dikesgrävning på (torvbildande) myrar under 1900-talet. Den stora Arjeplog socken hade en rik skogssamisk kultur under yngre järnålder. Den största gruppen fornlämningar utgörs av härdar, åtföljda av kokgropar och därnäst fångstgropar. Varje härd har legat mitt i en (i regel fast) kåta, de flesta vid tjärnar och myrar. Kokgropar var ofta belägna på krönet av mindre åsryggar, invid fiskrika vatten; de har troligen att göra med hanteringen av fisk. Mängden lösfynd med datering till yngre järnålder, främst vendel- eller vikingatid, är ovanligt stor: pil- och spjutspetsar, yxor och eneggade svärd, alla av järn, smycken som glaspärlor och skandinaviska ovala spännen av brons, ovala eldslagningsstenar och täljstenskärl (Bergman 1990).

Fyra ovala spännen är kända från Arjeplog sn, från 800–900-talen. Tre är funna i två troligen samiska gravar, men inte som hela par, som hade varit fallet inom skandinavisk kultur (Serning 1960, s. 36–38, 117–118; Zachrisson 1988, s. 78–80; Ramqvist 2014, s. 91). Avbrutna eller klippta bitar av kopparbleck och fragment av sönderbrutna ovala spännen har påträffats på boplatser (Hedman 2003, s. 161, 180). Brons var en värdefull handelsvara; minsta fragment av kopparbleck tycks ha sparats under (tidig) medeltid. Handeln med metallskrot var säkerligen livlig, då liksom senare (Zachrisson 1976a, s. 47–50; 1984, s. 57).

Arjeplog sn uppvisar en del av ett samiskt boplatsmönster som uppstod i de centrala delarna av övre Norrlands skogsområden under yngre järnålder (under bronsålder och äldre järnålder var boplatserna anlagda längs stränderna av sjöar). Vikingatida vikter och mynt på boplatser indikerar handel och att det inom det samiska samhället bedrevs en egen handelsverksamhet, också mellan olika samiska grupper. Samhället var troligen skiktat. Från både offerplatser (metalldepåer) och boplatser finns östliga bronsprydnader: yx- och klockformiga hängen, ringspännen, kedjehållare, från bland annat Ladogaområdet (Serning 1960). Östliga bronssmycken från sen vikingatid–tidig medeltid är utmärkande för samisk kultur (Zachrisson 1984, 1988). Det var ett seminomadiskt samhälle med rika kontakter med omgivande grupper, såväl samiska som andra. Det var marker med goda renbeten, troligen ett resultat av en begynnande renskötsel, kombinerad med jakt och fiske. Boplatser anlades vid myrarna – traditionella sommarbeten för ren; man hade ett mindre antal renar, som användes för transporter, och som lock- och mjölkrenar (Hedman 2003, s. 31, 94–95, 161–162, 167, 176–179, 189, 225, 232).

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:29:12

Under 700-talet etablerades det interregionala handelsnätverket, där bland annat Birka ingick. Handel och utbyte fick en fastare form i norra Sverige (Ramqvist 2014, s. 100). Samer hade under vikingatid–tidigmedeltid hög status i omvärlden: de hade ekonomisk betydelse tack vare sina specialister – som bågskyttar, för att anlägga fångstgropar, ge läkeråd och hjälp med spådomskonst – och sina särskilda produkter, som högklassiga pälsverk, renhorn och -kött, valben och valrossbetar (Mundal 2010, s. 139; Zachrisson 1997a–d; 2020).

På umesamiska skrivs ordet för 'skida' *sihppiehke*, på arjeplogsamiska (pitesamiska) och lulesamiska *sabek*, och på nordsamiska *sabet*. Ordet finns också i finskan som *sivakka* (men det vanliga ordet för 'skida' på finska är ett helt annat ord, *suksi*). Eftersom ordet finns i ett så stort område drar språkvetare gärna slutsatsen att ordet är gammalt och alltså också ska ha använts under järnålder, men det är bara en hypotes.

Det ordet finns däremot inte belagt i modern sydsamiska. I sydlig sydsamiska heter 'skida' *letnie*, och i central och nordlig *treavka* (ett lån från skand. truga); båda de sydsamiska orden betyder också 'snösko'. Sedan finns också *skijre*, 'skida' (av svenskans *skida*), för vanliga moderna skidor. Och så finns det en hel terminologi för olika typer av skidor. En längre skida till vänster fot heter *goevte* och en kortare skida till höger fot och med skinn under (eller längs kanten) heter *skoehtehke*.

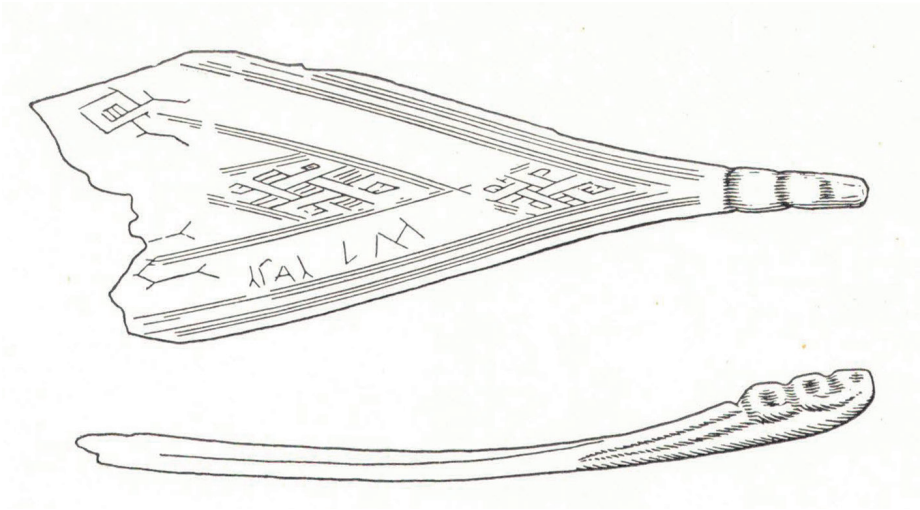
Ofta har sydsamiskan bevarat äldre ord som senare har försvunnit i centrala dialekter. Det är alltså fullt möjligt att sydsamiskans *letnie* är en modern variant av det gamla samiska ordet (som kanske användes under järnåldern), men som senare har trängts bort av *sabet* osv. i de centrala dialekterna. Men det är också bara en hypotes. Vi kan helt enkelt inte veta (muntl. medd. Håkan Rydving, 30.11.2020).

Bandflätningsmönster på skidor – och på andra föremål norrifrån

Ett tiotal skidor från norra Fennoskandia är ornerade med flätbandsmönster – av andra utformningar än i skandinavisk kultur. Om man till exempel jämför med flätbandsornerade kammar från vikingatid, Ambrosianis typ A3, har de ofta kantföljande linjer. Sådana finns också på de skidor som tas upp här, men med större variation (Luik et al. 2020, s. 28–29; Ambrosiani 1981, 1984, s. 162–164). Skidorna med bevarad framdel har voluter på främre spetsen. De har av Steinar Sørensen (1993, fig. 7) skiljts ut som en särskild typ, kallad Ajaurtyp.

En är från Norge, åtta från Sverige och en från Finland: 1) Steinhaugmo, Rana kommun, Nordland (Norge), 2) Purnu, Gällivare sn, Lappland, 3) Bastusund, Råneå sn, Norrbotten, 4) Högbacken, Pite sn, Norrbotten, 5) Järvträsk, Arvidsjaur sn, Lappland, 6) Klöverfors, Byske sn, Västerbotten, 7) Bygdeträsk,

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:29:12

Figur 2. Skida från Ajaur, Lycksele sn, Lappland, med tre voluter. Efter Serning 1960, pl. 48:1.

Burträsk sn, Västerbotten, 8) Ajaur, Lycksele sn, Lappland, 9) Brännbacken/Sjulsnäs, Arjeplog sn, Lappland, 10) Petäjäaapa, Kemijärvi, Österbotten, Finland (nr 1 avbildas hos Sørensen 1993, nr 2–8 bl.a. hos Serning 1960, nr 9 ovan fig. 2). – Skidan från Steinhaugmo är daterad till (kalibr.) 1035–1215 e.v.t., den från Kemijärvi till 680±100 e.v.t. (Sørensen 1993, s. 90, 100). Skidan från Bastusund är bevarad i sin helhet: den är 176 cm lång och 14,5 cm bred (vid bindningshålet; Serning 1960, s. 144, Pl. 46). Därtill kommer ett fragment av en volutförsedd framände av en skida av Ajaur-typ. Det är av furu, daterat till 2600–2700 BP, och funnet i södra Norge, i Lendbreen/Langfonne, en jökel i Leir og Bøverdal statsallmenning i Lom, Oppland (Gjerde 2016, s. 292).

Gösta Berg skriver 1987 att ”Fornskidornas ornamentik utgöres av en över hela utbredningsområdet utövad ytdekor, ristad med ritsmått och knivspets, och inom ett mer begränsat område en skulptural utformning av skidspetsen. I ytdekoren ingår följande element: med ritsmått parallellt med skidans kanter dragna linjer, enkla, dubbla eller tredubbla, vilka möts eller skär varandra mot spetsarna; skraffering, fyllande rutor eller fält; uddsnitt, bildande bl.a. sicksackspetsar i kilarna mellan sammanlöpande linjer; ristade sicksackmönster; flätmönster, bandfläta och mer komplicerat flätverk; …

Ornamentik har konstaterats på 66 av inventeringens 188 undersökta fornskidor, fördelade med 39 på de 88 fynden i Finland, 25 på de 85 fynden i Sverige och 2 på de 15 fynden i Norge. På skidtyperna fördelar de sig enligt följande redovisning: typ A och B saknar varje ornering; typ C:1 omfattar 18 ornerade exemplar, varav Finland 4, Sverige 12 och Norge 2; typ C:2 41 exemplar, Finland 30, och Sverige 11; typ C:3 1 exemplar, Sverige;

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:29:12

Figur 3. Bandflätningsmönster på handtag till täljstenskärl från Skueggesholmen, Arjeplog sn. Foto Ingela Bergman, Silvermuseet.

typ C:4 4 exemplar, Finland och Sverige 2 vardera. Anmärkningsvärt är att orneringen är vanligast på typ C:2, med ränna, i Finland och på typ C:1, utan ränna, i Sverige. … flätmönster på 18 exemplar: Finland 9, varav 1 C:1 och 8 C:2; Sverige 9, varav 7 C:1, 1 C:2 och 1 C:3. …".

De fyra skidor av Ajaurtyp från Sverige som har bevarad framände har alltså voluter (tre voluter i fyra fall, två i ett fall, Högbacken). Övriga fyra skidor av Ajaurtyp kan därmed ha haft det. För sig står den unika utformningen av flätbandsmotiven på Järvträskskidan (Zachrisson 2020, fig. 7).

Bandflätningsmönster uppträder i norr också på föremål av andra material, men tidigare inte iakttagna eller beaktade. Det uppträder till exempel på handtaget till ett täljstenskärl från ett samlat fynd på Skueggesholmen i Storavan, nära Kallön, Arjeplog sn; först nu, år 2020, iakttogs mönstret av Ingela Bergman på Silvermuseet (jämför nere t.v. på fig. 46 i Zachrisson 1976a).

Täljstenskärlen härrör från Norge. De producerades i stora volymer, för avsalu, och var en viktig exportvara; de var bättre att koka mat i än järnkittlar. Längs hela Norges kust finns fyndigheter av täljsten, de flesta utnyttjade under tidernas lopp (Hansen & Storemyr 2017, s. 15, fig. 4). År 1976 var tolv fynd av täljstenskärl från Arjeplog sn kända, samt ett från Pite sn; endast ett ytterligare sådant var gjort i norra Sverige, i Tornedalen. Nio av dem från Arjeplog sn var lösfynd, ett från en boplats, Galtisguts vid Kakel, och så det samlade fyndet från Skueggesholmen. Nio av dem från Arjeplog sn och Piteå lfs var grytskaft, varav fem ornerade med längsgående linjer på långa, avsmalnande skaft (Zachrisson 1976a, s. 35–39, 105–106).

Sådana skaft finns också från två boplatser i Saltdalen, Nordland, Norge, rakt nordväst om Arjeplog sn: Eiterjord i Beiarn och Vestvatn i Misvær, i två intill varandra liggande dalgångar med kontakt sinsemellan. Under årens lopp hade här plöjts fram både huslämningar, eldstäder och föremål. Först vid Tromsø museums inventeringar i Beiarn år 1960 stod det klart att här funnits en hel bygd under vikingatid och tidig medeltid, före digerdöden 1350. På Eiterjord hade en rad fynd gjorts, bland annat vid grävning i en avfallshög. På Vestvatn hade man noterat *gammetufter* (kåtatomter); flera samiska gravar är kända från området. I både Misvær och Beiarn har det funnits samer i sen tid. Många

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:29:12

Figur 4. Två föremål av horn, ornerade med flätbandsmönster, från Vestvatn i Misvær och Eiterjord i Beiarn, Nordland, Norge, vikingatid-tidig medeltid. https://www.unimus.no/felles/bilder/web_hent_bilde.php?id=14291664&type=jpeg
Foto: Adnan Icagic ©2020 Tromsø Museum, UiT / CC BY-NC-ND 3.0. Fotot tillgängligt (open access) genom de norska landsdelsmuseernas databas, http://www.musit.uio.no/artefacts/tmu/search/?oid=27677&museumsnr=Ts6251&f=html.

täljstensföremål kom fram, bland annat tio skaft till grytor, varav sex ornerade, tre på vardera platsen; de är snarlika de långsmala skaften från Arjeplog sn.

Gerd Stamsø Munch företog utgrävningar vid Vestvatn 1964 och vid Eiterjord 1966, och publicerade föremålen. De och husgrunderna anser hon främst vara från 1000–1100-talen. Hon skriver att det kom fram åtskilliga ”benföremål” (av tradition betecknas i arkeologiska arbeten benhorn som ben) under utgrävningen vid Vestvatn, både färdiga föremål och ämnen till redskap. Två benholkar kunde jag på 1970-talet identifiera som huvuden till klumppilar, en östlig föremålsform, känd från medeltiden i Ryssland och från samisk kultur i Sverige. Idag kan jag också se att de speciella benpilar med en eller ibland två hullingar, oftast asymmetriskt placerade, en från Eiterjord, sex eller sju från Misvær, har paralleller i vikingatida samiska boplatser i Nordnorge och gravar i Ångermanland. För flera av metallföremålen framhålls deras samiska paralleller, till exempel i offerplatsfynd. Därtill kommer minst tre östliga ringspännen av brons från båda platserna; i Nordskandinavien är sådana indikationer på samisk kultur. För att det rör sig om norska gårdar talar enligt Munch de osteologiska undersökningarna av djurbensmaterialet. Troligare är att det rör sig om ”bufinnar”, fastboende samer. Sådana är till exempel belagda i Valdres i Norge från tiden före 1300 (Munch 1967, fig. 4,8; Zachrisson

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:29:12

1976b, 1984, 1997b, s. 188, 1997c, s. 207, 1997d, s. 225–226, 2020, s. 18; Olsen 1984, s. 41–42, typ III m.fl.).

Från Eiterjord och Vestvatn kommer därtill två likartade föremål av ben/horn, vackert dekorerade med flätband (fig. 4). Gerd Munch kallar dem *benböyler*. Det större, funnet vid grävning i en avfallshög på Eiterjord, har en största längd av cirka 11 cm; det är ornerat på båda sidor, men på den som syns på bilden kraftigt nött. Fyra små trapetsformiga hängen av (koppar?)bleck är fästa vid det. Den enda kända parallellen sägs vara ett mindre föremål av samma slag, funnet vid utgrävningen på Vestvatn; det är ornerat på ena sidan, medan den andra saknar dekor. En av utlöparna på Eiterjordföremålet är bronsbeslagen; alla tre har troligen varit det. Föremålet från Vestvatn tycks ha haft beslag på två av utlöparna. Bägge föremålen har genomgående hål i planriktningen, vid alla utlöpare (Munch 1967, s. 101–103, fig. 10).

Föremålen är alltså inte tidigare identifierade. Trapetsformiga hängen av (koppar?)bleck utmärker i Nordskandinavien samisk kultur. Det visar sig att båda föremålen är trumvisare till samiska trummor, något som kan bekräftas tack vare fotografiet av dem. De är av en typ som avbildas av Manker; de senare är av renhorn (Manker 1938, s. 350–352, Abb. 572–577; för hängblecken jfr Zachrisson 1997c, s. 207–208).

Bågskyttar på skidor(?) på skandinaviska föremål från Uppland

Skidor avbildas ibland på skandinaviska föremål från järnåldern, som på en runsten och kanske på en guldmedaljong; i båda fallen är (den eventuelle) skidåkaren försedd med en båge.

En uppländsk runsten från omkring 1020–1050 (stilgrupp Pr2), vid Böksta, Balingsta sn, visar en jakt om vintern med två jägare: en ryttare med hjälm och spjut i handen förföljer ett djur med krona, kanhända älg eller hjort, och nere i vänstra hörnet står en man på skidor; han håller en båge ”med på strängen lagd pil i händerna” (fig. 5).

Djuret jagas av två hundar; en jaktfalk sitter på dess huvud, en annan flyger över textremsan, som är av traditionellt slag. Stenen är rest av föräldrar över sonen Est, och av flera bröder över sin bror. Det är veterligen den enda runsten som visar en älg (U 855, Upplands runinskrifter 1949–51, s. 505–511).

En medaljong av guld kom fram år 1817 vid dikesgrävning i Tunalund, Hjälsta sn, Uppland, nordöst om Enköping; det var ett lösfynd (SHM inv. nr 420; nr 193 i Hauck, Axboe et al. 1985a, s. 330–332; 1985b, s. 251; Lamm et al. 1999, s. 225–227, fig. 6).

Det är en imitation av en romersk medaljong, med ett härskarporträtt inom en oläslig textrad på framsidan. På baksidan syns en ryttare

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:29:12

Figur 5. Runsten vid Böksta, Balingsta sn, Uppland, omkring 1050 e.v.t. En skidåkare med båge står nere i vänstra hörnet. Foto Bengt A. Lundberg, Riksantikvarieämbetet. Creative Commons Erkännande 2.5 Sverige (CC BY 2.5 SE)

till häst med ett spjut samt en annan man, som har en båge i sin ena hand och en stav i sin andra. Han är något större än ryttaren, och står på en linje, ”steht auf einer ansteigenden Standlinie” (Hauck, Axboe et al. 1985a, s. 330). Kent Andersson skriver om ”en figur med en pilbåge eller möjligen en stav i handen … mannen tycks stå på ett par skidor … en lokal hövding … (eller) … en allegorisk figur som … visar att ryttaren besegrat en stam eller grupp som använde sig av skidor?” (Andersson 2020, s. 49).

Det skulle istället kunna avbilda asagudarna Oden och Ull. Enligt allmän uppfattning var spjutet Odens; han avbildas ofta till häst. Guden Ull, ”den strålande, den härlige”, var en himmelsgud, kanske svearnas främste gud, en jaktgud och en vintergud, den främste av skidåkare och bågskyttar. Ortnamnen visar att han särskilt dyrkades i Mälardalen. I Sydskandinavien var han förmodligen synonym med guden Tyr. Tuna i Hjälsta hette ursprungligen Altuna och var en centralort; det var Lagunda härads största by, och här låg också häradets tingsplats. Guldfyndet från romersk järnålder visar

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:29:12

Figur 6. Medaljong av guld från Tunalund, Hjälsta sn, Uppland. Baksidan visar en ryttare och en bågskytt, möjligen på skidor. Romersk järnålder. Foto Ulf Bruxe, Historiska museet. Creative Commons Erkännande 2.5 Sverige (CC BY 2.5 SE)

att platsen hade hög status redan under äldre järnålder (Andrén 2020; Vikstrand 2001, s. 166, 188, 413; Andersson 1997, s. 237; Zachrisson 1997a, s. 173).

Det finns ytterligare en brakteatliknande guldmedaljong och en guldbrakteat, vilkas frånsidor möjligen båda visar en bågskytt på skidor. Brakteaten är funnen nära Tønder, Haderslev Amt, Sydjylland, Danmark (LM Schleswig inv. nr 12192; Hauck, Axboe et al. 1986a, s. 201–203; 1986b, s. 133–134). Det var ett enstaka fynd, som kom fram vid plöjning. Här avbildas en bågskytt med en stor pilbåge, skjutfärdig, med en pil; han är iklädd åtsittande långbyxor och ett bälte. Under honom finns två lister, som av vissa har tolkats som skidor eller snöskor.

Två andra medaljongimitationer har en ryttare med spjut och tydligt betsel, och en liknande ”ståplatta”: Hauck nr 351, SHM inv. nr 21733 (Sundsvall, Me), och Hauck nr 14 (Aneby, Bredestads sn, Sm; ryttare och kvinna enl. kat. samt Arbman 1936, som daterar den till ca 400 e.v.t. eller något tidigare), SHM inv. nr 20510 (muntl. medd. J.-P. Lamm, 1990-talet).

Man behöver se på andra medaljonger, se hur motiven ändrats i den germanska världen från de romerska förlagorna, för att inte enbart resonera om några lösryckta föremål; det är dock något som faller utanför ramen för den här artikeln.

Sammanfattning

Paulus Diaconus var den förste som försökte beskriva skidor, omkring

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:29:12

780 e.v.t. – men han hade aldrig sett några; före 1800-talets slut hade man i Alperna inte hört talas om skidåkning. Omkring 200 förhistoriska skidor har påträffats i myrar i Fennoskandia. Skidor utmärkte samisk kultur här; jämte en särskild typ av båge tillhör de ett stort, nordöstligt kulturområde i Eurasien. Tidiga västskandinaviska skrivna källor talar om vissa samer, *finnar*, som var exceptionellt skickliga skidåkare och bågskyttar; deras bågar var mycket effektivare än de västeuropeiska.

Ett tiotal skidor från bottniskt område i norra Fennoskandia har flätbandsornamentik, är av så kallad Ajaur-typ. Tre av dem, samt en från Mellanskandinavien har nu daterats. De, samt en femte, är från omkring 700–850. De tillhör alla Mankers grupp C, med upphöjt fotställ. De ger därmed de äldsta beläggen hittills på sådan ornering i samisk kultur. Fyndomständigheterna för en av dem, skidan från Brännbacken i Arjeplog, tas upp.

Utvecklad flätbandsornamentik pryder två likartade, tidigare oidentifierade hornföremål från två samiska boplatser i Salten, Nord-Norge, från vikingatid–tidigmedeltid; de visar sig vara visare till samiska trummor. En skidåkande bågskytt på en runsten från Uppland, från 1020–1050, kan föreställa en same. Det är däremot inte troligt att bågskytten på en guldmedaljong från Tunalund i Uppland, från omkring 400 e.v.t., står på skidor.

Ett varmt tack till Kjetil Loftsgarden, huvudredaktör för Viking, för fotografiet i figur 4.

Inger Zachrisson, docent i arkeologi,
Epost: inger.m.zachrisson@gmail.com

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:29:12

Appendix

År 1987 kom Gösta Berg till mig på Historiska museet med sidorna 19–31 av sitt stora maskinskrivna manuskript om fornskidor, för att jag skulle kunna använda mig av de dateringar som gjorts. Här behandlas Ornamentik (sid. 19–22), Tidigare datering (inkl. Finland och Norge; sid. 24–27), Urvalet för ^{14}C-datering (sid. 28) och Skidor daterade enligt ^{14}C-metoden (sid. 29–31). Manuskriptet har beteckningen L.A.1739 (Lapska Arkivet, Nordiska museet; det har år 2019 ej kunnat återfinnas på Nordiska museet; jag lämnade en kopia av min kopia).

”SKIDOR DATERADE ENLIGT C-14-METODEN.
När E. Manker 1970 genomförde sin totalinventering av de förhistoriska skidfynden, hade endast två fynd C-14 daterats (Sv 27 Tresund, Sv 71 Trehörningsjö). ”

I tabellen nedan har jag enbart tagit med förhistoriska skidor från Sverige, och ej de i texten ovan nämnda, daterade.

Tabell 1. Tabell med ett urval av svenska förhistoriska skidfynd daterade av Gösta Berg (NML=Norrbottens museum, Luleå; SMA= Silvermuseet, Arjeplog; VHM = Vilhelmina hembygdsmuseum, Vilhelmina; VMU = Svenska skidmuseet, Västerbottens museum, Umeå).

Lokal	Inventarienummer	Skidtyp	Ålder (BP)
1 Siikavuopio	VMU 504	C:1	1060±90
9 Galgtjärn	SMA 4647	C:1	1050±90
14 Gelloviken	VMU 308	C:1	960±105 (930±105)
27 Tresund	VHM 325	C:1	1645±100
29 Storbäck	VMU 1470	C:1	2845±90 (2855±90)
32 Lapparvträsk	VMU B 1201	C:1	940±80 (935±80)
39 Jokkfall	NML 5139	C:1	1050±100 (1030±100)
45 Syden	VMU 617	C:1	1005±80 (990±80)
64 Anumark	VMU B 1409	C:1	2705±90 (2685±90)
71 Trehörningsjö	privat ägo	C:1	2870±70
72 Hoting	VMU 197	C:1	3115±100
74 Billtjärn	VMU 531	C:2	1330±80 (1310±80)

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:29:12

Referenser

• Ambrosiani, Kristina 1981. *Viking Age combs, comb making and comb makers in the light of finds from Birka and Ribe.* Stockholm Studies in Archaeology 2. Stockholm, Stockholms universitet

• Ambrosiani, Kristina 1984. Kämme. I: *Birka II:1: Untersuchungen und Studien. 2, Systematische Analysen der Gräberfunde.* Arwidsson, Greta (red.). Stockholm, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, s. 161–176

• Amundsen, Hilde Rigmor 2011. *Mot de store kulturtradisjonene. Endringsprosesser fra tidligneolitikum til førromersk jernalder mellom Mjøsa og Femunden.* Det humanistiske fakultet. Oslo, Universitetet i Oslo

• Andersson, Gunnar 2014. Så uppfann britterna den alpina skidåkningen. Under strecket, *Svenska Dagbladet* 9.2.2014. s. 6–7

• Andersson, Kent 1997. Berlocker och medaljonger. Något om romartidens guldsmide i Norden. *Fornvännen* 92, s. 115–127

• Andersson, Kent 2020. Guld som ruvar på hemligheter. *Stort smått fint och fult. Museisamlingar en nödvändig källa till kunskap.* Ek-Nilsson, Katarina & Nordquist, Gullög (red.). Svenska Humanistiska Förbundets skriftserie nr 142. Stockholm

• Andrén, Anders 2020. *Ullr. The Pre-Christian Religions of the North. History and Structures. Volume III: Conceptual Frameworks: The Cosmos and Collective Supernational Beings.* Schjødt, Jan Peter, Lindow, John & Andrén, Anders (eds). Turnhout, Brepols, s. 1363–1379

• Arbman, Holger 1936. En barbarisk guldmedaljong från Småland. *Fornvännen* 31, s. 58–59

• Axboe, Morten, se Hauck.

• Bergman, Ingela 1990. Rumsliga strukturer i samiska kulturlandskap. En studie med utgångspunkt i två undersökningar inom Arjeplogs socken, Lappland. *Fornvännen* 85, s. 273–282

• Frölund, Per 2019. *Bosättningar och jordbruk i Gamla Uppsala 200 f.Kr–600*. Lic. avhandl. Sveriges lantbruksuniversitet. Uppsala

• Gjerde, Hege Skalleberg 2016. *Sørsamisk eller førsamisk? Arkeologi og sørsamisk forhistorie i Sør-Norge – en kildekritisk analyse*. Det humanistiske fakultet. Oslo, Universitetet i Oslo

• Hansen, Gitte & Storemyr, Per 2017. A Versatile Resource – The Procurement and Use of Soapstone in Norway and The North Atlantic Region. *Soapstone in the North / Quarries, Products and People 7000 BC–AD 1700.* Hansen, Gitte & Storemyr, Per (eds). Bergen, UBAS, Univ. of Bergen Archaeological Series 9, s. 9–28

• Hauck, Karl, Axboe, Morten et al. 1985a,b. *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit.* Ikonographischer Katalog. 1:1, Text, 1:2, Tafeln. München

• Hauck, Karl, Axboe, Morten et al 1986a, b. *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit.* Ikonographischer Katalog. 2:1, Text, 2:2, Tafeln. München

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:29:12

• Hedman, Sven-Donald 2003. *Boplatser och offerplatser. Ekonomisk strategi och boplatsmönster bland skogssamer 700–1600 AD.* Studia Archaeologica Universitatis Umensis 17. Umeå

• Holm, Olof 2016. Hyveljärn eller vanlig skinnskrapa? Ett gåtfullt eggverktyg från järnåldern. *Arkeologi i norr* 15, s. 63–90

• Huggert, Anders 2012. Skidspetsen från Stormyran i Bygdeträsk – ålder utifrån kol-14-datering och ornamentik. *Arkeologi i norr* 13, s. 166–181

• Insulander, Ragnar 1999. Den samiska pilbågen rekonstruerad. En jämförande analys av fynd från Sverige, Norge och Finland. *Fornvännen* 94, s. 73–87

• Johansson, Tomas 1979. Två skidor från järnåldern. *Jämten*, s. 103–106

• Lamm, Jan Peder, Hydman, Hubert & Axboe, Morten 1999. ”Århundradets brakteat”: kring fyndet av en unik tionde brakteat från Söderby i Danmarks socken, Uppland. *Fornvännen* 94, s. 225–243

• Luik, Heidi, Peets, Jüri, Ljungkvist, John, Maldre, Liina, Maldre, Reet, Allmäe, Raili, Muñoz-Rodríguez, Mariana, McGrath, Krista, Speller, Camilla & Ashby, Steven 2020. Antler combs from the Salme ship burials: find context, origin, dating and manufacture. *Estonian Journal of Archaeology* 24:1, p. 3–44

• Lundholm, Kjell 1979. En skida från Glommersträsk, Lappland. *Fornvännen* 74, s. 251–258

• Manker, Ernst 1938. *Die lappische Zaubertrommel* 1. Acta Lapponica 1. Stockholm

• Manker, Ernst 1971. Fennoskandias fornskidor. *Fornvännen* 66, s. 77–91

• Munch, Gerd Stamsø 1967. Funnene fra Eiterjord i Beiarn og Vestvatn i Misvaer. *Viking* 31, s. 99–121

• Mundal, Else 2010. Forholdet mellom samar og nordmenn i norrøne kjelder. *Samer som "de andra", samer om "de andra". Identitet och etnicitet i nordiska kulturmöten*. Mundal, Else & Rydving, Håkan (red.). Sami dutkan – Samiska studier – Sámi Studies 6, Umeå, Umeå universitet, s. 135–143

• Olsen, Bjørnar 1984. *Stabilitet og endring. Produksjon og samfunn i Varanger 800 f.Kr.–1700 e.Kr.* Magistergrad i arkeologi. Tromsø, Universitetet i Tromsø

• Paulus Diaconus. *Langobardernas historia*. Övers. av H. Weimarck. Stockholm, Forum 1971

• Ramqvist, Per H. 2014. Om järnålderns och medeltidens bebyggelseetableringar i norr. *Arkeologi i Norr* 14, s. 81–105

• Ryd, Yngve 1994. Varför hittar man skidor i myrar? Gammal same kastar nytt ljus över intressanta skidfynd i träsk. *Samefolket* 4, s. 22–25

• Serning, Inga 1960. *Övre Norrlands järnålder*. Umeå

• *Silvermuseet, Arjeplog, katalog*

• Sundström, Jan 1989. Rika järnfynd från Härjedalen. *Arkeologi i fjäll, skog och bygd*. 2. Järnålder-medeltid. Fornvårdaren 24. Östersund, Jämtlands läns museum, s. 21–30

• Sørensen, Steinar 1982. Ski og skibruk i Østerdalen. *Nytt om gammalt.* Elverum,

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:29:12

Glomdalsmuseet Årbok 1982, s. 62–94

• Sørensen, Steinar 1993. Skifunnet fra Steinhaugmo og de skinnkledde skiene i Fennoskandias fortid. *Viking* 56. s. 87–111

• *Upplands runinskrifter, tredje delen, tredje häftet.* Granskade och tolkade av E. Wessén och S. B. F. Jansson. (Sveriges runinskrifter 1949–1951. Bd 8.) Stockholm

• Vikstrand, Per 2001. *Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälarlandskapen.* Acta Acad. Reg. Gustavi Adophi LXXVII. Studier till en svensk ortnamnsatlas 17. Uppsala

• Wehlin, Joakim 2015. En vendeltida skida från Vålberget i Malung. *Skinnarbygd* 2015. Malung, Malungs hembygdsförenings årsbok 2015, s. 33–45

• Wehlin, Joakim 2018. Tre järnåldersskidor från Dalarna. *Fornvännen* 96, s. 162–165

• Zachrisson, Inger 1976a. *Lapps and Scandinavians. Archaeological Finds from Northern Sweden.* (Early Norrland 10.) Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm

• Zachrisson, Inger 1976b. Medeltida ekorrpilar? *Fornvännen* 71, s. 117–120

• Zachrisson, Inger 1984. *De samiska metalldepåerna år 1000–1350 i ljuset av fyndet från Mörtträsket, Lappland.* Archaeology and Environment 3, Umeå, Umeå universitet

• Zachrisson, Inger 1988. The So-called Scandinavian Cultural Boundary in Northern Sweden in Viking Times – Ethnic or Socio-Economic? A Study Based on the Archaeological Material. Acta *Borealia* 1–2, s. 70–97

• Zachrisson, Inger 1997a. *Skrivna källor. Möten i gränsland. Samer och germaner i Mellanskandinavien.* Monographs 4, Statens historiska museum. Stockholm, s. 158–175

• Zachrisson, Inger 1997b. Med rötter tillbaka i tiden. *Möten i gränsland. Samer och germaner i Mellanskandinavien.* Monographs 4, Statens historiska museum. Stockholm, s. 185–188

• Zachrisson, Inger 1997c. Varför samiskt? M*öten i gränsland. Samer och germaner i Mellanskandinavien*. Monographs 4, Statens historiska museum. Stockholm, s. 189–220

• Zachrisson, Inger 1997d. *Möten mellan människor. Möten i gränsland. Samer och germaner i Mellanskandinavien.* Monographs 4, Statens historiska museum. Stockholm, s. 221–234

• Zachrisson, Inger 2020. Samer i Sigtuna? Flätbandsornamentik i äldre tid. *Situne Dei,* s. 6–23

• Zettersten, Artur, Granlund, Erik & Lundqvist, Gösta, 1941 [provisorisk uppl.]. Descriptions and determinations of the age of the various ski finds in Sweden. *Finds of skis from prehistoric time in Swedish bogs and marshes*. Stockholm, Generalstabens litografiska anstalts förlag, s. 79–158

• Åström, Kenneth & Norberg, Ove 1984. Från Stenåldern till Stenmark. Om skidor, skidåkning och Svenska Skidmuseet. *Västerbotten* 1984:2, s. 82–116

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:29:12

Downloaded by 216.73.217.33 2026-11-24 09:29:12